Топчидер

Topcider

Завод за заштиту споменика културе града Београда
Cultural Heritage Preservation Institute of Belgrade

Главна фасада
The main façade

Квицова гравира из 1856.

Kvic's engraving from 1856

Просторна културно-историјска целина
од изузетног значаја

ТОПЧИДЕР

Подручје просторне културно-историјске целине Топчидер налази се надомак београдске вароши. Заокружено је са севера реком Савом, а са запада и истока гребенима авалских побрђа који се спуштају ка Сави, формирајући долину Топчидерске реке. Са источне стране су Дедиње и Бањички вис, а са западне стране Баново и Петлово брдо.

Топоним Топчидер настао је од речи турског порекла *топчи* са значењем тобџија и речи *даре*, персијског порекла, што значи поток, долина. Већ сам назив указује на то да су у време турске власти у Србији на овом простору били лоцирани артиљеријски логори у којима су Турци изливали своје топове. Са аустријском окупацијом Београда, у првим деценијама 18. века, настајали су овде и мајури, пољска имања аустријских великодостојника и управника Београда. Међутим, тек у време владавине кнеза Милоша, Топчидер постаје најзначајније место у околини Београда.

Године 1831. започето је грађење резиденцијалне целине Милоша Обреновића, сред најширег дела топчидерске долине, прве и једине резиденције овог типа у новој српској држави. То је обезбедило да се до данас очувају неке од саобраћајница које су постојале још у 18. веку: траса некадашњег Топчидерског друма, тј. пута који се од ушћа Топчидерске реке у Саву одвајао од пута за Шабац и идући десном обалом реке водио ка Раковици и даље ка Руднику, као и пут преко Топчидерског брда. У периоду између 1831. и 1834. године настали су основни плански распореди топчидерске резиденције и завршене најзначајније грађевине: Конак кнеза Милоша, Црква светих апостола Петра и Павла, Црквени конак, економске зграде. До данас је сачувана, мада у преправљеном облику, и зграда топчидерске ресторације, кафана „Милошев конак“. За грађење резиденцијалног комплекса кнез Милош је окупио низ познатих градитеља, сликара, архитеката и инжењера. Градитељи су били најпознатији мајстори тог времена који су радили под надзором главног кнежевог неимара Хаџи Николе Живковића. Данас сачувани објекти представљају сведочанство Милошевог времена у којем је дошло до постепеног напуштања балканске традиције у архитектури и окретања модерним европским токовима.

Са грађењем резиденцијалног комплекса планиран је и подизан парк у тада модерном енглеском стилу. За уређење парковског простора био је одговоран Атанасије Николић, професор математике, „начертанија“ и „земљомерија“ и први ректор Лицеја у Крагујевцу, који овде формира прву уређену парковску површину у Београду. „Природни“ енглески начин уређења парка огледао се у вијугавим стазама, богатом растињу и употреби воде у облику поточића и језераца. Парк је био засађен домаћим врстама дрвећа и биља, а употпуњен ретким тропским биљем негованим у топлим лејама стакленика и служио је као пример и узор осталим подигнутим парковима у градовима Србије. С временом је украшен и каменим споменицима, скулптурама, водоскоцима и фонтанама.

На простору ове најстарије уређене целине Топчидера – простору резиденцијалног комплекса Обреновића – налази се укупно шест проглашених споменика културе: Конак кнеза Милоша (културно добро од изузетног значаја), Топчидерска црква, Црквени конак у Топчидеру, скулптура Жетелица, Обелиск и споменик Арчибалду Рајсу.

Конак кнеза Милоша подигнут је у периоду од 1831. до 1834. године као централна грађевина дворског комплекса у Топчидеру. Непосредно по завршетку радова конак је преузео улогу званичне резиденције кнеза Милоша Обреновића, коју је до тада имао Конак кнегиње Љубице. Саграђен је у духу традиционалне архитектуре, на основу балканске грађанске куће, док с друге стране открива утицај средњоевропске архитектуре. Изведен је према пројекту Јање Михаиловића и Николе Ђорђевића, а надзорник радова био је Хаџи Никола Живковић, главни кнежев неимар.

Топчидерска црква светих апостола Петра и Павла подигнута је у периоду од 1832. до 1834. године као репрезентативна црквена грађевина у склопу Милошевог дворског комплекса. Градња цркве била је поверена најпознатијим неимарима тог времена, Јањи Михаиловићу и Николи Ђорђевићу, док су надзорници изградње били Живко Михаиловић и Марко Богдановић, кнежеви бина-емини. Она илуструје једну значајну етапу у развоју српске црквене архитектуре прве половине 19. века, тј. њен прелазни период од традиционалних градитељских облика ка европским архитектонским стандардима.

Црквени конак у непосредној близини Топчидерске цркве грађен је од 1830. до 1832. године. Рађен је у духу традиције домаћег профаног градитељства, као модификовани облик веће шумадијске куће боднручаре са подрумом и приземљем. У конаку је било седиште првих митрополита Милентија Павловића (1831–1833) и Петра Јовановића (1833–1859).

„Жетелица“ је једини примерак украсне парковске скуллптуре 19. века у Београду. Жена са снопом жита у рукама, као персонификација лета, везује Топчидер са појмом изобиља, плодности и рађања новог доба. Скулптура је сигнирана годином 1852. и именом вајара Фиделиса Кимела. На њој се чита и податак да је ливена у Бечу, одакле је увезена. Постављена је у Топчидерском парку у другој половини 19. века, када су скулптуре у Београду биле права реткост.

Обелиск у Топчидерском парку подигнут је у част повратка кнеза Милоша у Србију 1859. године, обележавајући почетак његове друге владавине и васпостављање династије Обреновића. Обелиск је један од првих јавних споменика постављених у Београду. Радио га је каменорезац Франц Лоран.

Споменик Арчибалду Рајсу израдио је вајар Марко Брежанин 1931. године. Споменик је подигнут у знак захвалности швајцарском лекару и публицисти, који је, као члан Комисије за утврђивање ратних злочина почињених од аустроугарских и бугарских окупатора у току Првог светског рата, дошао у Србију 1914. Као добровољац прикључио се српској војски и са њом прешао Албанију 1915, после чега се вратио у Србију и Београд, где је и умро.

Посебан положај у оквиру Топчидера има парк-шума Кошутњак. Тај простор је у време кнеза Милоша представљао дворско ловиште и узгајалиште срна и кошута, а од времена кнеза Михаила и узгајалиште фазана. О Кошутњаку и дивљачи се у то време водила одговарајућа брига, на шта указује и чињеница да је ловиште било ограђено високим прошћем од дрвета. Биле су постављене и три стражаре, табле са упозорењем, надстрешнице и кавези за дивљач, а спроведен је и водовод до појила за дивљач. Већ средином 19. века кроз Кошутњак су про-

бијене главне трасе путева, поред Хајдучке чесме, поред Ловачке куће и од касарни (поред данашње Ковнице новца) према имању Матије Бана на врху кошутњачког гребена. Године 1903. краљ Петар је Кошутњак даровао Одбору за чување народног здравља, док је 1908. добио статус народног добра, а ограда је уклоњена. Одобрено је слободно убијање дивљачи што је за последицу имало истребљење кошутњачке фауне за само неколико година. Серпентине кроз Кошутњак просечене су и трасиране 1911–1912. године, а асфалтиране и дефинитивно завршене 1928–1937. године.

У подножју Кошутњака и данас су очуване ловачка кућа кнеза Михаила и шумарева кућа на брду. На месту где је 1868. године убијен кнез Михаило и данас се налази попут гроба ограђен простор. Седамдесетих година 19. века на простору Кошутњака настало је и Топчидерско гробље.

Године 1894. прорадила је трамвајска линија од Теразија до Топчидера, док је 1898. подигнута Фабрика шећера (проглашена за споменик културе) као један од првих индустријских објеката у Београду. Тркалиште код Цареве ћуприје, данашњи Хиподром, почео је да се формира 1911. године. Након завршетка Првог светског рата на тзв. Рајсовој падини подигнута је и кућа др Арчибалда Рајса према пројекту грађевинара Лазара Лацковића. Једноставна приземница изграђена је по угледу на сеоске куће, док је унутрашњост била уређена у духу Рајсових идеја о српском селу. Објекат је проглашен за споменик културе.

Зграда Старог двора подигнута је двадесетих година 20. века према пројекту архитекте Живојина Николића и његових сарадника Виктора Лукомског, Николе Краснова и Сергеја Смирнова. Средином тридесетих, дворски комплекс Карађорђевића употпуњен је зградом Белог двора, најзначајнијим градитељским остварењем архитекте Александра Ђорђевића. На падини према Раковичком путу уређен је и комплекс краљеве гарде који је просторно дефинитивно уобличен након Другог светског рата. Дом гарде из 1925. подигнут је према пројекту руских архитеката Виноградова и Лукомског, док је Летњи павиљон из 1932. године дело архитекте Драгише Брашована.

На простору на којем је у доба кнеза Милоша био круг касарни, изграђена је 1928–1930. године Ковница новца, према пројекту архитекте Јосифа Најмана, један од првих индустријских објеката на којем се запажају наговештаји модернистичког метода. Објекат је проглашен за споменик културе.

У годинама после Другог светског рата на гребену Кошутњака изграђене су Пионирска железница и Пионирски град, док је у продужетку Топчидерског парка, према пројекту архитекте Рајка Татића, подигнута и Летња позорница. Следила је и изградња кампа „Кошутњак“, ски-стазе и Спортско-рекреативног центра „Кошутњак“.

Простор Топчидера са парк-шумом Кошутњак данас представља омиљено излетиште Београђана. Истовремено, историјске грађевине из различитих временских периода, очувани паркови са чесмама, фонтанама и јавним споменицима, споменици индустријског и спортског развитка и бројни историјски догађаји везани за овај простор карактеришу богато наслеђе ове целине и дају јој посебан значај. Она на најбољи начин омогућује преглед *in situ* државног, културног, историјског и привредног развитка Београда, али и Србије, од 1830. године до данашњих дана.

Просторна културно-историјска целина Топчидер 1987. године утврђена је за културно добро од изузетног значаја за Републику Србију.

Ксенија Ћирић,
историчар уметности

Топчидерска црква
The Topcider Church

Црквени конак | The Church Manor

Скулптура „Жетелица“
The "Harvester" sculpture

Обелиск
Obelisk

Споменик Арчибалду Рајсу
Monument to Archibald Reiss

Бели двор | White palace

Стари двор | Old palace

Ковница новца | The Mint Coin

Кућа Арчибалда Рајса | House of Archibald Reiss

Фабрика шећера | Sugar factory

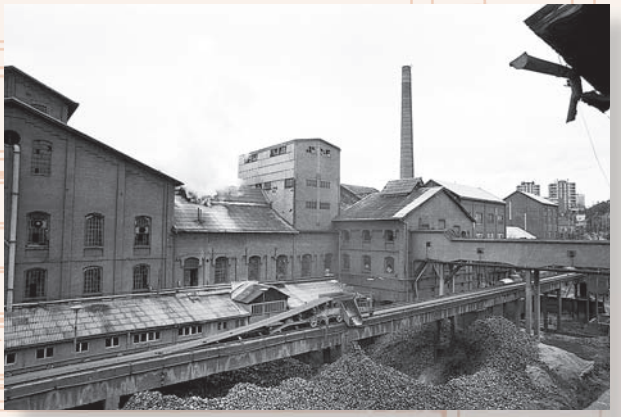

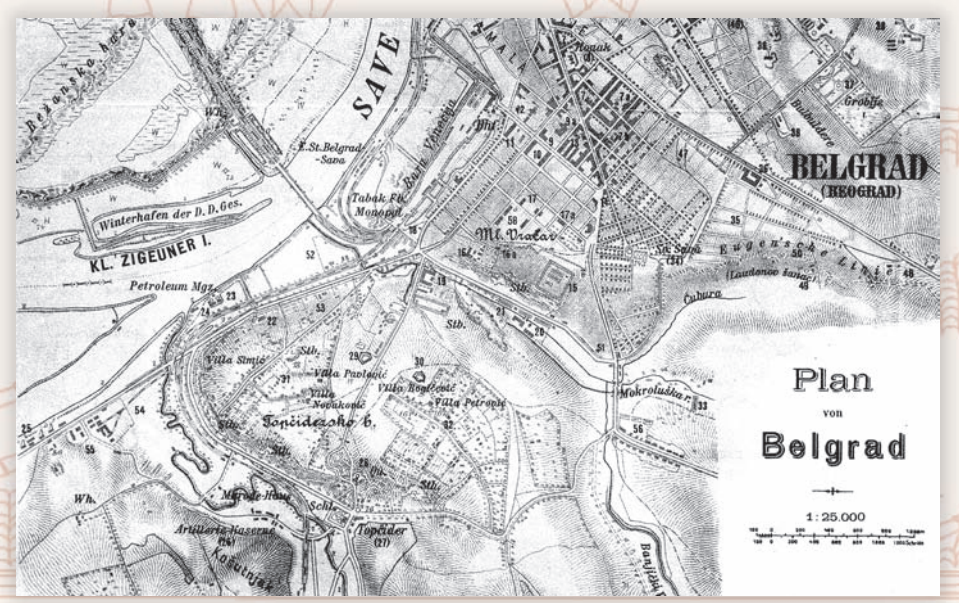

План из 1905.
Plan from 1905.

Разїледница из 1904.
Postcard from 1904

Cultural-historical area
1st category cultural property

TOPCIDER

The cultural historical area "Topcider" is situated close to former Belgrade's town. It is edged from the North with the Sava River, from the West and East with slopes of Avala hill, which are descending toward the Sava, forming the valley of the Topcider River. Dedinje and Banjicki vis are on its east side, and on the west side are Banovo and Petlovo Brdo.

Toponym Topcider originates from the Turkish word TOPCI – which means artilleryman and word DARE, of Persian origin, which means, a stream, valley. The name itself indicates that during the Turkish reign in Serbia, artillery camps, in which Turks have casted their cannons have been situated here. With Austrian occupation of Belgrade during the first decades of the 18th century, estates were been founded here, country estates of Austrian noblemen and Belgrade authorities. However, during the reign of Prince Milos, Topcider became the most important location in the Belgrade surrounding.

The building of residential complex of Milos Obrenovic, first and only residential construction of this type in new Serbian state, begun in 1831, in the middle of the Topcider valley. This way some of the streets, which have existed during the 18th century were saved until present days: direction of former Topcider road, i.e. the road which separated from confluence of the Topcider River to the Sava River from the road that led toward Sabac and following the right bank of the river led toward Rakovica and further to Rudnik, as well as the road over the Topcider hill. Basic plans of Topcider residency and its most important buildings have been finished during the period between 1831 and 1834: Prince Milos' Manor, The Church of Saint Apostles Peter and Paul, the church manor, management facilites (horse stable, bakeries, kitchen, barn...). The building of the Topcider restaurant, tavern "Milosev Konak" has been preserved until today, although in somewhat changed form. For the purpose of building of the residential complex Milos engaged lot of well-known constructors, painters, architects and engineers. Constructors were the most famous builders during that time, who worked under the supervision of the Prince's constructor Hadzi Nikola Zivkovic. Preserved objects represent the evidence of Milos' reign, during which the Balkan tradition was slowly departed and the architecture was turning toward modern European courses.

Along with the construction of residential complex a Park in the modern English style was designed and constructed. Atanasije Nikolic professor of mathematics, drawing and geography and first rector of the Lyceum in Kragujevac, was in charge of the space arrangement of the Park, thus forming the first arranged park space in Belgrade. "Natural" English style of park arrangement was shown in curvy paths, rich greenery and use of water in forms of streams and lakes. The Park was planted with domestic kinds of trees and plants and fulfilled with rear tropical plants raised in warm flower beds of a greenhouse and it served as an example and model to all the others afterwards built in Serbian towns. In

the following days it was decorated by stone monuments, sculptures, waterfalls and fountains.

In the area of the oldest arranged complex of Topcider-residential complex of Belgrade, there are totally six proclaimed cultural properties: Prince Milos' Residence (the cultural property of the 1st category cultural property), The Topcider Church, The Church Manor, Harvester Sculpture, Obelisk and the Monument of Archibald Reiss.

Prince Milos' Residence was constructed in the period from 1831 to 1834 as the main building of the prestigious court complex in Topcider. Immediately after finishing of works, the building took over the function of the official residency of Prince Milos Obrenovic, that Residence of Princess Ljubica had by that moment. The Residence has been built in the spirit of the traditional architecture based on Balkan civil house, while on the other side it reveals the influence of the mid-european architecture. It was constructed according to design of Janja Mihailovic and Nikola Dordjevic, while the supervisor was Hadzi Nikola Zivkovic, Prince's main constructor.

Topcider Church of Saint apostles Peter and Paul was built from 1832 to 1834 as the impressive church building within the court complex. The construction was entrusted to the most famous builders of those times, Janja Mihailovic and Nikola Djordjevic, while supervision was done by Zivko Mihailovic and Marko Bogdanovic, Prince's bina-emini (construction officials). It illustrates an important period in the development of the Serbian church architecture of the first half of the 19th century, i.e. its transitional period from traditional construction forms toward the European architectural standards.

The Church Manor in the closest vicinity of the Topcider Church was built from 1830 to 1832. It was constructed in the domestic civil manner, in a modified form of a larger bondruk style house from Sumadija with basement and ground storey. The official seat of the first Metropolitans Milentije Pavlovic (1831-1833) and Petar Jovanovic (1833-1859) was situated there.

„Harvester" is the only example of decorative 19th century park sculpture in Belgrade. A female with a bundle of corn as a personification of summer is connecting Topcider with the idea of fertility and birth of a new age. The sculpture is signed with name of the sculptor Fidelis Kimel and the year 1852. There is also an information stated that it had been casted in Vienna where it was imported from. It was situated in Park of Topcider during the second half of the 19th century when sculptures were a true rarity in Belgrade.

Obelisk in Park of Topcider was erected in the honour of the return of Prince Milos to Serbia in 1859 marking the beginning of his second reign and re-establishing of Obrenovic dynasty. Obelisk is one of the first public monuments built in Belgrade. It was made by sculptor Franc Loran.

The Monument of Archibald Reiss was made by sculptor Marko Brezanin in 1931. The monument was built as a sign of gratitude to the Swiss doctor and publicist, who came to Serbia as a member of the War Crimes Commission committed by Austro-Hungarian and Bulgarian occupiers during the First World War in 1914. He joined the Serbian army as a volunteer and crossed Albania in 1915 returning to Serbia and Belgrade where he died.

Park-forest Kosutnjak occupies a special place in Topcider. This area was used as a court hunting area and a breeding site of does and hinds during the time of Prince Milos. Since the reign of Prince Mihailo it was also used as a pheasant breeding. Special care was taken of Kosutanjak and wild animals indicated by the fact that the hunting area was fenced with high tree poles. Three guard towers, warning plates, eaves and cages for wild animals were placed as well as the water supply, which led to the animal's watering place. During the

middle of the 19th century three main directions went through Kosutnjak beside Hajducka cesma, military barracks, Hunter's house and from military barracs (beside the present Coin Mint) toward the estate of Matija Ban, at the top of the Kosutnjak hill. In 1903 King Petar gave Kosutnajk to The Council for civil health protection, while in 1908 it was established as a public property and the fence was removed. Allowing free killing of animals led to extermination of Kosutnjak fauna in only couple of years. Serpentines leading through Kosutnajk were cut and directed in 1911-12, asphalted and definitely completed in 1928-37.

At Kosutnjak foothill Princ e Mihailo's hunter house as well as the forester house have been preserved until today. Prince Mihailo was killed in Kosutnjak in 1868. There is a fenced space similar to tomb at this spot nowadays. During the seventh decade of the 19th century Topcider Graveyard was founded in Kosutnjak.

A tram line leading from Terazije to Topcider started working in 1894 and in 1898 the Sugar Factory (proclaimed as the 3rd category cultural property) was founded as one of the first industrial facilities in Belgrade. In 1911 the "Race track at Careva Cuprija", today's Hippodrome started shaping. After ending of the First World War at so called Reiss's slope The House of Dr. Archibald Reiss was built according to design of constructor Lazar Lackovic. Simple ground storey house was built according to the model of village houses and the interior was furnished followng the spirit of Reiss's ideas about Serbian village. The building has been proclaimed as the 3rd category cultural property.

The Building of the Old Palace was built during the second decade of the 20th century following the design of the architect Zivojin Nikolic and his associates Viktor Lukomski, Nikola Krasnov and Sergej Smirnov. During the 30's the court complex of Karadjordjevic dynasty included the building of the White Palace, the most important building accomplishment of architect Aleksandar Djordjevic. Complex of King's Guard, spatially defined and arranged after the Second World War, was situated at the slope toward Rakovicki road. The Guard House from 1925 was built according to designs of Russian architects Vinogradova and Lukomski, while the summer pavilion from 1932 was designed by Dragisa Brasovan.

On the site of former military barracks, from Prince Milos' days *The Mint Coin* was constructed during 1928-30 according to design of architect Josif Najman, as one of the first industrial buildings with an indication of modernistic manner. The building has been proclaimed as the 3rd category cultural property.

During the years after the Second World War Pioneer railway and Pioneer town were built on slopes of Kosutnjak, whereas according to plans of architect Rajko Tatic, in the extension of Topcider Park, summer stage was built. Following was the construction of camp "Kosutnajk", Ski slope and sports centre "Kosutnjak".

Topcider's area with park-forest Kosutnjak represents favourite picnic place for Belgrade citizens today. At the same time, complex of historic buildings from different time periods, parks with fountains, drinking fountains and public monuments, evidence of industrial and sport development and many historic happenings connected to this area, feature the rich heritage of this space and give it a special importance. It enables the best *in situ* view of the state, cultural, historical and business development of Belgrade, as well of Serbia from 1830 to present days.

The cultural-historical area "Topcider" has been proclaimed as the 1st category cultural property in 1987.

Ksenija Ciric,
Art Historian

Топчидер

Издавач: Завод за заштиту споменика културе града Београда

За издавача: Милана Јочић, директор

Аутор текста: Ксенија Ћирић

Приредила: Лидија Котур

Лектура и коректура: Татјана Тодоровић

Превод на енглески језик: Јелена Весић

Графички дизајн: Славиша Шобот

Фотографија: Снежана Негованović
Фотодокументација Завода за заштиту споменика културе града Београда

Тираж: 1000 примерака

Штампа: Штампарија „Раковић", Београд

Београд 2008.

Издање је омогућио Град Београд,
Градска управа, Секретаријат за привреду

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

72(497.111)(083.82)
ISBN 978-86-81157-37-4
COBISS.SR-ID 154677516

Београд
www.beograd.rs
Секретаријат за привреду

Завод за заштиту споменика културе
града Београда